

A NEM FEHÉR HATTYÚ

MIHÁLYDEÁK TAMÁS

Huoranszki Ferenc:

Modern metafizika

Osiris Kiadó, Budapest, 2001.

330 old., 2480 Ft

A filozófia iránt érdeklődők Huoranszki Ferencet eddig elsősorban politikai filozófiai írásai-ból – *Filozófia és utópia* (1999) című kötetéből – ismerhették. Megjelentetett a témában – szerkesztőként jegyzett – szöveggyűjteményt is, *Modern politikai filozófia* (1998) címmel, amely az angolszásznak vagy analitikusnak nevezett politikai filozófia néhány alapvető írását teszi hozzáférhetővé a magyar olvasó számára.

Nem könnyű megválaszolni a kérdést, mit értsünk angolszász vagy analitikus irányzaton. Abban azonban az irányzat szinte valamennyi képviselője egyetért, hogy a filozófia sajátos tudomány, vagy legalábbis tudományoszerű (abban az értelemben, hogy közelebb van a tudományhoz, mint a valláshoz). A kötet bevezető tanulmányában Huoranszki megadja a politikai filozófia fogalmát, és megpróbálja meghatározni, milyen viszonyban van a politikával. Arra a kérdésre keres választ, hogy mi különbözteti meg a XX. századi politikai filozófiát a politikatudománytól, mi jogosítja fel a politikai filozófia név használatára. Ezen túl még arra is vállalkozik, hogy a filozófián belül kijelölje a politikai filozófia helyét, valamint értelmezze a politikai filozófia és az etika viszonyát. Megfogalmazása szerint „amit [...] ma »analitikus politikai filozófiának« nevezünk, valójában nem más, mint a modern társadalomtudományok, valamint az analitikus filozófia és ismeretelmélet által kifejlesztett módszerek alkalmazása a politikai filozófia klasszikus kérdéseire”.¹ A politikai filozófia fogalmának részletes ismertetése helyett elégedjünk itt megannyival, hogy bizonyos értelemben a politikai filozófia mint alkalmazott etika értelmezhető, hiszen „a politikafilozófiai szempontú normatív vizsgálatban mindig van *valamilyen* etikai elem”.²

A szerző filozófusként tekint a politikára, s meggyőzően érvel a politikára vonatkozó filozófiai kérdések értelmessége mellett. Ennek a problémának azért van különös jelentősége, mert az analitikus tradícióban sokan és sokáig úgy vélték, hogy a politikai filozófia hagyományos kérdései nem rekonstruálhatók a logika és a formális szemantika eszközeivel, s

így alkalmatlanok arra, hogy filozófiai vizsgálódás tárgyává váljanak. A *Filozófia és utópia* című kötet előszava világosan összefoglalja a szerző álláspontját: „Azt szeretném megmutatni, hogy a liberális politikafilozófiai hagyomány, kimondva vagy kimondatlanul, feltételezi bizonyos etikai és metafizikai tézisek elfogadását. Valamint azt, hogy e kicsit fellengzősen hangzó kifejezéseknek (»erkölcs«, »metafizika«) olyan értelmet lehet adni, amely lehetővé teszi, hogy éppoly természetesnek tekintsük a róluk való értekezést, mint a politikai vagy a tudományos témák tárgyalását. Nem kell, hogy megremegjen a hangunk, amikor kimondjuk ezeket a szavakat – elég, ha tudjuk, miről beszélünk.”³

Huoranszki Ferenc legújabb könyvében a modern metafizika tárgyalása során sokkal tovább megy annál, mint amit ezen a területen a politikai filozófia megkíván. Nemcsak a politikai filozófia szempontjából fontos metafizikai kérdéseket tekinti át, hanem sorra veszi mindazokat a metafizikai problémákat, melyek az angolszász filozófiai tradíció inherens részét alkotják.

Metafizikáról metafizika címmel írni, metafizikával foglalkozó filozófusként kilépni a – nem pusztán szakmai – közönség elé még akkor is nagy bátorságra vall, ha a szerző – vállalva önnön korlátait – a lehető legpontosabban megkísérli behatárolni az általa vizsgált-bemutatott területet. De miért kell bátorság egy ilyen vállalkozáshoz? Hiszen a metafizika az ókori görögöktől kezdve a filozófia egyik központi kérdésköre. Ki tagadná, hogy ezernyi fontos – később a metafizikához sorolt – filozófiai kérdést fogalmaztak meg a görögök, hogy kialakult, körvonalazódott, körülhatárolódott a filozófiának az a területe, amely „a létezővel mint létezővel” foglalkozik, s amelyet az i. e. I. századtól kezdve metafizika névvel illetünk. Még a filozófiatörténetben kevésbé járatosak számára is trivialis, hogy kétezer év alatt milyen óriási változáson ment át a metafizika. Új, metafizikainak minősített problémák jelentek meg, hagyományos problémák szorultak hosszú időre háttérbe, hogy aztán új megfogalmazásban újra a viták középpontjába kerüljenek.

A szerzővel egyetértésben úgy vélem, hogy a metafizikának mint a filozófiai vizsgálódás egyik területé-

1 ■ Huoranszki Ferenc (szerk.): *Modern politikai filozófia*. Osiris–Láthatatlan Kollégium, Bp., 1998. 10. old.

2 ■ *I. m.*: 11. old.

3 ■ Huoranszki Ferenc: *Filozófia és utópia*. Osiris, Bp. 1999. 7. old.

nek nem létezik kielégítő definíciója. (Persze ez nemcsak a metafizikára, hanem sok vonatkozásban a filozófia többi területére, sőt még a tudományokra is igaz.) Van azonban egy sajátos képességünk, melynek segítségével ráérezhetünk arra, mi is a metafizika. Annak ellenére, hogy nem tudjuk megadni a metafizika definícióját, képesek (vagy legalábbis hajlamosak) vagyunk egy kérdésről eldönteni, metafizikai-e vagy sem. Nincs minden szempontból elfogadható metafizika-definíció, de vannak metafizikai, vagy legalábbis bizonyos szempontból metafizikainak minősített kérdések. Lehetséges-e ilyen helyzetben átfogó tanulmányt írni a metafizikáról, vagy csupán bizonyos metafizikai kérdések elemzésére, bemutatására lehet vállalkozni? Lehetséges-e olyan kérdéseket találni, amelyekre a válaszok kritikai elemzése alkalmas a metafizikának mint önálló filozófiai diszciplínának a bemutatására? Úgy vélem, ez nemcsak lehetséges, hanem feltétlenül hasznos is. Meg kell azonban jegyezni, hogy a kérdések kiválasztása nem lehet mentes a szubjektivitástól. S a könyv megírásához szükséges bátorság többek között éppen ennek a szubjektivitásnak a tudatos vállalása. Recenzensként a tárgyalt kérdéseket adottnak tekintem, kiválasztásukat nem kívánom a legcsekélyebb kritikával sem illetni. Ha más írta volna meg ezt a könyvet, feltehetőleg nem pontosan ugyanezekkel a kérdésekkel foglalkozott volna, de az egy másik könyv lenne.

Ezt a 2001-ben megjelent kötetet sok érdeklődő vehette, veheti örömmel kézbe. A metafizika iránt fogékony olvasó nagyon kevés magyar nyelvű könyvvel találkozhat, amely nem valamely – sokszor már klasszikusnak tekintett – szerző metafizikai tárgyú írásait tartalmazza, hanem áttekintő igénnyel, problémacentrikusan próbál betekintést nyújtani ebbe a sokszínű témakörbe.

A modern metafizika a szerző megfogalmazása szerint a modern tudományosság megjelenése utáni metafizikát jelenti. (A továbbiakban a modern meta-

fizika kifejezést, sőt magát a metafizika kifejezést is ebben az értelemben használom.) Míg a modern tudományosság kialakulása Galileihez és Newtonhoz, a modern metafizika megjelenése Descartes és Leibniz írásaihoz köthető. Mégsem metafizikatörténettel vagy filozófiatörténeti elemzéssel van dolgunk, amely tudományos igénnyel, filológiai pontossággal rekonstruálja egyes gondolkodók metafizikai nézetét. A megközelítés még csak nem is problématörté-

neti, inkább probléma-centrikus, vagy ahogyan a szerző fogalmaz: „a könyv tehát átfogó tanulmány a modern metafizika alapkérdéseiről.” (13. old.)

A szerző nemcsak metafizikai problémák elemzésére vállalkozik: „Elsődleges célom ugyanis annak megmutatása, hogy a metafizikai problémák miért alapvetők a kortárs filozófiai gondolkodás számára. Ezért a metafizikai kérdéseket igyekszem összekapcsolni a filozófia más területeivel: a tudományfilozófia, a nyelvfilozófia, a filozófiai cselekvésemélet, a logika filozófiája vagy az elmefilozófia által vizsgált problémákkal.” (11–12. old.) A kötet témái: a természeti törvények, az okság, a szükségszerűség és lehetőség, az idő, az azonosság, a test és lélek, a szabad akarat.

Az első fejezet bevezetésnek tekinthető, amelyben a szerző bemutatja a későbbi vizsgálatok eszköztárát, és meghatározza az elemzés alapvető attitűdjét. Döntő részében a XX. századnak a metafizikával kapcsolatos, sokszor azzal szemben megfogalmazott alapvető állításait tárgyalja. Arra kíván válaszolni, hogy „vajon értelmes dolog-e egyáltalán a XXI. század elején metafizikai kérdésekkel foglalkozni?” (12. old.). Szükséges-e ennyire kielezni a kérdést? Őszintén be kell vallanom, nem tudom. Úgy vélem ugyanis, hogy a XX. század végére a filozófia túljutott azon a korszakán, amelyben legalábbis egy elég jól körülhatárolható s bizonyos értelemben domináns vonulata alapvetően kétségbe vonta a metafizika értelmességét. A filozófia túljutott ezen a korszakon, de vajon a filozófiák is túljutottak-e? Talán ez indokolja az említett kérdés éles megfogalma-

zását is: a metafizika értelmessége körüli viták mély nyomokat hagytak olyan áramlatokban, amelyek erősen kötődnek egy jól meghatározható angolszász filozófiai hagyományhoz.

A XX. század filozófiája nyilvánvalóan nem azonosítható a XX. század angolszász filozófiájával. Ezzel természetesen a szerző is tökéletesen tisztában van, olvasás közben azonban többször úgy éreztem: ahol – a múlt századi filozófiára gondolva – filozófiát mond, ott az angolszász filozófiára gondol. Pontosabban arra a filozófiai hagyományra, amely az angolszász filozófiában a Bécsi Kör tudományfilozófiai, logicista programjához kapcsolódva alakult ki. Egy olyan filozófiára, amely a kérdések megoldásához a nyelvfilozófia és a modern logika eszköztárát hívja segítségül, amely elfogadja, hogy az emberi tudás mintája a tudomány, és olyan filozófiát akar csinálni, amely hasonlít a tudományra, tudományszerű. „A modern logikának és nyelvfilozófiának igen sokat köszönhet a kortárs metafizika. [...] A modern logika és nyelvfilozófia számos olyan kifinomult és érdekes érvelési technikát dolgozott ki, amely minden filozófiai kérdés, így a metafizikai kérdések vizsgálatakor is segítségünkre lehet. Bizonyos értelemben akkor mondjuk, hogy egy metafizika vagy egy metafizikai kérdés tárgyalása »modern«, ha ezeket a technikákat is alkalmazza.” (23. old.)

Kétségtelen, hogy feladatának átalakulása eredményeképp a modern metafizika nagyon specifikus irányultságot kapott. Egyik legfőbb problémájává a modern tudományok megalapozása vált. Ezt nem lehetett a régi módon megoldani, a hagyományos metafizika erre nem volt alkalmas. Talán azért sem, mert bizonyos kérdések filozófiai kérdésként számára fel sem merülhettek.

Először is a metafizikára, a metafizika feladataira vonatkozó felfogás változása mögött bizonyosan meghúzódik a tudományoknak a XIX. században végbement fejlődése. Mintha a határ eltolódott volna a metafizika és a tudományok között. A természettudományok több esetben olyan eredményekre jutottak, amelyek akár bizonyos metafizikai kérdésekre adott válaszoknak is minősülhettek. Hihetetlen mértékben felerősödött a tudományba vetett hit, a tudomány egyre inkább az emberi tudás mintájává vált. Úgy vélték, választ tud adni bizonyos metafizikai kérdésekre, s válaszaiban éppen tudományosságuk miatt hinnünk kell. Ez esetben pedig csak idő kérdése, mikor kapjuk meg a tudománytól a választ bármely metafizikai kérdésre, következésképpen a metafizikára mint önálló filozófiai területre a továbbiakban nincs is szükség. Vagy ha mégis vannak csak a metafizikához sorolható kérdések, akkor műveljük a metafizikát az emberi tudás, az emberi megismerés legmagasabb szintjén, amit a tudomány képvisel. Szóval tegyük tudománnyá a metafizikát. Ehhez azonban tudni kellene, milyen a tudomány. Érzésem szerint a könyv metafizika-felfogása mögött meghúzódik és nagyon mély nyomokat is hagyott a

bemutatott modern metafizikán valami, ami a tudomány felől érkezett. Valami, ami – én még ezt sem tartom elfogadhatatlan túlzásnak – paradigmaticusan jellemzi ezt a gondolatkört. Ez pedig nem más, mint annak feltételezése, hogy a metafizikai vitának „elvben” eldönthetőnek kell lennie.

Korántsem véletlen, hogy a könyv második fejezete a természeti törvényekkel foglalkozik. A természettel kapcsolatos metafizikai elemzések végigkísérték a filozófia történetét. A modern metafizika Leibniztől kezdődően a modern természettudománnyal együtt vizsgálta a természetben tapasztalható rend sajátosságait, eredetét, értelmezhetőségét. A XIX. századi természettudományos fejlődés a metafizika és a természettudomány határát, amelynek átjárhatósága – a metafizika felől a tudomány felé – a természettudomány önállósodásával egyre csökkent, valójában féligáteresztő hártávává tette. Abban az értelemben legalábbis, hogy egyrészt a természettudomány – mint már említettem – jó néhány, korábban tipikusan metafizikainak minősített kérdést válaszolt meg a maga eszközeivel, másrészt a hagyományos metafizikai vizsgálatok nem voltak igazán hatással a természettudományos kutatásokra, a természettudósok számára elvesztették relevanciájukat. Ebben a helyzetben a metafizika előtt két út állt: vagy megmarad annak, ami volt, és beismeri, hogy a természettudományokkal szemben a természetet illetően véglegesen elvesztette a versenyt (bár ezt nem feltétlenül bánja, néha talán még büszke is rá), vagy elkezd azokkal a kérdésekkel foglalkozni, amelyeket a természettudományok vetnek fel ugyan, de túlmutatnak rajtuk, és a tudomány eszközeivel megválaszolhatatlanok. A XX. században voltak olyan jelentős, metafizikainak is minősíthető kísérletek, amelyek az első utat választották; a könyvben áttekintett, modern metafizika néven összefoglalt erőfeszítések viszont a második úton járnak.

A modern természettudomány törvényeket fogalmaz meg. A törvények státusa jó néhány olyan kérdést vet fel, amelyek a filozófia területéhez tartoznak. Egy részük szükségképpen metafizikai relevanciával bír, hiszen – ahogy a szerző is írja – „[a] kortárs tudomány által általánosan elfogadott nézet szerint a természeti törvények magyarázzák a természeti jelenségeket. A természeti törvények léte szavatolja a természetben tapasztalható rendet.” (42. old.)

Huoranszki szerint a modern vizsgálat egyik karakterisztikus jegye a modern logikai, illetve nyelvfilozófiai eszközök használata. A törvények természetének elemzése egyre inkább a törvények megfogalmazásának a vizsgálata. A szerző elfogadja azt az előfeltevést, hogy ezzel egyre közelebb kerülhetünk magukhoz a törvényekhez. A továbbiakban törvényen – a könyvhöz hasonlóan – természeti törvényt értünk.

A modern metafizika egyik központi kérdése realizmus és antirealizmus ellentéte. A szerző elemzése sem nem realista, sem nem antirealista. Mindkét ál-

láspontról előnyeiket, illetve hátrányait bemutatja, és elemzi a következményeket, mindenki számára lehetővé téve, hogy maga döntsön, vagy legalábbis tudja, miért dönt az egyik vagy a másik álláspont mellett. Közben a szerző saját álláspontját is megismerhetjük. Ez a könyv kiemelkedő erénye.

A realizmus–antirealizmus kérdése élesen először a természeti törvényekkel kapcsolatban vetődik fel. A realista felfogás szerint „a természet törvényei létezhetnek anélkül, hogy mi emberek léteznénk, vagy még általánosabban, hogy létezne olyan lény, amely képes lenne a világ megismerésére. Röviden a természeti törvények »objektívek« a szónak abban az értelmében, hogy létezésük független bármely (tényleges vagy lehetséges) megismerő alany lététől.” (46. old.) „A törvényekkel kapcsolatos antirealista felfogás ezzel szemben azt állítja, hogy a természeti törvények egy bizonyos értelemben nem függetlenek a megismerőtől: nem léteznének természeti törvények, ha megfogalmazzuk nem létezne.” (47. old.) Első ránézésre sokan hajlamosak arra, hogy a realista állásponttal értsenek egyet, s elvessek az antirealista felfogást. De csak első látásra. Ha nagyon egyszerűen fogalmazzuk, legelőször is arra kell választ adnunk, vajon a természeti törvények állítások-e. Ha elfogadjuk, hogy a természettudományok legfőbb célja a természeti törvények felismerése, és ha figyelembe vesszük, hogy ezeket a tudomány állításokban vagy állítások összefüggő rendszerében adja meg, akkor a fenti kérdésre igenlő választ kell adnunk. A realista felfogás alapján azt mondhatjuk, hogy ezekben az állításokban a felfedezett természeti törvények olyan módon vannak jelen, hogy azokat fejezik ki. Az antirealista felfogás ezzel szemben magukat az állításokat tartja természeti törvénynek, s nemcsak azt, amit kifejeznek. Együttesen kezeli a szintaktikai, a szemantikai, a pragmatikai, a kontextuális, s ki tudja még milyen sajátosságokat, amelyek együtt „alkotják” a természeti törvényt. A realista számára a törvény létezik, s ha úgy hozza a tudós jó sorsa, felfedezi a törvényt, s felfedezése egyben a törvény megfogalmazását is jelenti. Vajon a megfogalmazás eszközei milyen kapcsolatban vannak a létező törvénnyel? A megfogalmazásban használt különböző kifejezések szintén megfeleltethetők volnának a létezők különböző típusainak? Vajon csak a törvény létezik, vagy a törvény éppen úgy kompozicionális, ahogyan a megfogalmazásakor használt állítások?

A részletes elemzés helyett álljon itt két idézet, amely összefoglalja a szerző álláspontját: „Ahhoz azonban, hogy a realista elméletet elfogadhassuk, még számos kérdést meg kellene tudnunk válaszolni. [...] Ezek a kérdések sajnos megválaszolhatatlanok.” (76. old.) „Úgy gondolom tehát, hogy a törvények realista értelmezése nem ad megfelelő magyarázatot a természeti törvények természetéről.” (81. old.)

A természeti törvények elemzése után az okság fogalma körüli viták vizsgálatára kerül sor. A modern metafizika megjelenésével az okság magyarázó foga-

lomból magyarázandó fogalommal vált. Ez a Galilei-féle matematikai természettudomány megjelenésének s mindenekelőtt David Hume oksággal összekapcsolt metafizika-kritikájának köszönhető. „A modern metafizika jó néhány problémája ezért úgy is értelmezhető, mint a hume-i metafizika-kritika kritikája.” (86. old.)

A hume-i megközelítés részletes elemzése arra is alkalmas, hogy a szerző bemutassa az okság modern fogalmát, megfogalmazza a nyitott kérdéseket, felvillantja a különböző megoldási javaslatok előnyeit és hátrányait. Ebből csak két olyan vonatkozásra hívom fel a figyelmet, amely meglehetősen pontosan érzékelteti a hume-i okságfogalomhoz való viszonyt. „A hume-i okság-elméletnek van két olyan sajátossága, amelyet egyetlen, az oksággal foglalkozó modern elmélet sem fogadna el. Az egyik, hogy Hume az oksági relációt tulajdonképpen pszichológiai módon értelmezi: az oksági kapcsolat nem más, mint az elme egy sajátos, megszokáson alapuló hajlama. [...] A másik az a feltevés, hogy az okság fogalma a hasonlóságon alapszik. [...] [E]nnek épp az ellenkezője igaz: bizonyos dolgokat és jelenségeket [...] az általuk kiváltott vagy elszenvedett hatások miatt tartunk hasonlóknak.” (93. old.)

Az okság elemzése kapcsán a szerző nem kerülheti meg az okság ontológiai vonatkozásainak áttekintését. Bár jó ideig homályban hagyja s hagyhatta az ontológiai kérdéseket, a további vizsgálatok szempontjából is kiemelt jelentőségű kérdés, „milyen típusú létezőket köt össze az oksági kapcsolat”. A hume-i okságfogalom feltételezi az állandó együttjárást. Ebből közvetlenül az következik, hogy oksági kapcsolat dolgok vagy jelenségek típusai között állhat fenn. Hume másik feltétele a térbeli és időbeli érintkezés, harmadik feltétele, hogy az okoknak meg kell előzniük az okozatokat. Ez utóbbi kettő viszont azt tételezi fel, hogy az oksági relációt partikuláris dolgok vagy jelenségek közötti viszonyként értelmezzük.

A szerző a kérdés eldöntésének nagyon jellemző módját választja – itt közvetlenül is látszik a problémamegoldásnak arra a filozófiára jellemző útja, mely a nyelvi megjelenés elemzésén keresztül próbál meg filozófiailag releváns megállapításokhoz jutni. Azt olvashatjuk ugyanis, hogy „a kérdés eldöntésének egyik módja az lehet, hogy megvizsgáljuk az oksági kapcsolatokat kifejező mondatok logikai és nyelvtani szerkezetét” (106. old.).

Az, hogy az oksági kapcsolat nem tárgyak között áll fenn, könnyen belátható. A könyvben az erre vonatkozó egyik legfőbb – s hangsúlyozottan a nyelvi megjelenéshez kötődő – érv szerint ugyanis „[a]mikor egyszerű mondatokat használunk az oksági viszony kifejezésére, akkor azok a kifejezések, amelyeket az oksági viszonyt kifejező ige köt össze, partikuláris eseményekre, nem pedig tárgyakra utaló leírások” (106. old.). Ha ezen az úton kívánjuk megkapni a kauzalitás értelmezését, akkor az esemény olyan fogalmára van szükség, amely lehetővé teszi a kauza-

litás sajátosságainak események általi értelmezését. Egy ilyen fogalom megadása azonban nagyon komoly akadályokba ütközik. S még mindig a nyelvnlé maradvány, a szerző így folytatja: „meg kell vizsgálnunk, hogy vajon az egyszerű vagy az összetett mondatok segítségével történő megfogalmazás fejezi-e ki helyesebben az oksági kapcsolatokat...” (107. old.).

Az egyszerű mondatokkal való kifejezés – a tartalom megőrzése mellett – átfogalmazható összetett mondat. Azon túl, hogy maga az átfogalmazhatóság is nyelvhez kötött fogalom, joggal kérdezhetjük, miért van erre szükség. Nos azért, mert az összetett mondat önálló tagmondatai nem eseményekre, hanem tényekre utalnak. S ha a kauzális kapcsolatot tények közötti kapcsolatként jelenítjük meg, akkor az értelmezés során felmerülő problémák egy jelentős része megoldható.

Az okság tárgyalása után a szerző a szükségszerűség és a lehetőség elemzésére tér át. Valójában arra vállalkozik, hogy megadja a modális kifejezések jelentését, megvizsgálja, hogy e kifejezések miként viszonyulnak ismeretelméleti, illetve nyelvfilozófiai „rokonaikhoz”. Természetesen felmerülhet, miért szükséges a modális kifejezések – hangsúlyozom: kifejezések (!) – tárgyalásának külön fejezetet szánni egy modern metafizikával foglalkozó könyvben. A kérdést tovább élezi az a néhány filozófus által képviselt álláspont, amely szerint „[a] modális kifejezések talán kiküszöbölhetők, vagy metafizikai fogalmak nélkül is magyarázhatók” (124. old.).

Egyetértve a szerzővel, azt mondanám, hogy a modális kifejezések szemantikai kezelésében az utóbbi ötven évben kialakult eszközrendszer olyan mértékű metafizikai relevanciával rendelkezik, amely megköveteli az érintett problémakör áttekintését. A modális logika alapjaival, a lehetséges világokkal, valamint a modális szemantikával foglalkozó alfejezetekben sajnos találhatunk néhány nagyon nehezen tartatható állítást. Sajnálom e pontatlan megfogalmazásokat, hangsúlyozni kívánom azonban, hogy ezek nem érintik a fejezet alapvető mondanivalóját.

Csak a legzavaróbb problémára hívom fel a figyelmet. A modális állításokra vonatkozó logikai négyeség ismertetése jó szolgálatot tesz arra, hogy a leg egyszerűbb esetekben bizonyos összefüggéseket ábrázolhassunk. Nem tud azonban mit kezdeni azokkal az esetekkel, amelyekben a modalitások beágyazott módon fordulnak elő. Ez a sajátosság a könyvbéli ábrázolásban úgy is megjelenik, hogy a modális operátor hatókörében egy tovább már nem bontott kifejezés szerepel, amit a szerző p paraméterrel jelöl.

Néhány oldallal később azonban egy olyan logikai négyzetet találunk, amely a kvantifikált állítások közötti viszonyokat próbálja bemutatni. Míg a modális állítások esetében a kétféle tagadás bizonyos fenntartásokkal ugyan, de érvényes, addig a kvantifikált állítások esetében ez már – legalábbis az én értelmezésemben – nem működik. Nemigen tudok a tagadásnak olyan értelmet tulajdonítani, amely szerint a

„Néhány hattyú fehér” állításnak a „Néhány hattyú nem fehér” állítás a tagadása. Hacsak nem arra gondolunk, hogy tagadáson a tagadószó jelenlétét értjük. De még ha ebben a rendkívül laza értelemben használjuk is a tagadás fogalmát, akkor sem tudunk mit kezdeni a 135. oldalon a logikai négyzet P -vel jelölt paraméterével. Ha ezeknek az állításoknak a klasszikus, az arisztotelészi szillogizmusokban szereplő alakjaira gondolunk, a helyes szerkezetek sorrendben a következők: *Minden $H - F$, Egyetlen H sem F , Néhány $H - F$, Néhány H nem F* , ahol a példánál maradvány H a hattyú, F pedig a fehér kifejezés. A szövegkörnyezet ezt az értelmezést támasztja alá, pontosabban csak ezen értelmezés mellett – s ekkor is csak részben – tarthatók a szerző állításai. (Egyeszerűen nem lehet mit kezdeni az *Ez az x : P* állítással.) Ekkor azonban a P paraméter sehogyan sem illeszkedik a képbe.

Ha a modern logikai megközelítést vesszük szemügyre, még nagyobb a baj. A szerző egyrészt megfedlekedik arról, hogy valahol kimondja: bizony fel kell tételeznünk, hogy vannak – ha a könyv példájánál maradunk – hattyúk. E nélkül még a természetes nyelvi példák sem működnek. Másrészt – és ez a nagyobbik baj – ha a P paraméter helyére tetszőleges nyitott mondatot helyettesítünk, a jelzett viszonyok egyszerűen nem állnak fenn. De nézzük, mi történik akkor, ha a bal felső sarokban szereplő *Minden x -re P* mondatból kiindulva, a kategorikus állítások modern logikai kezelésekor szokásos nyitott mondatot használva értelmezzük a sémát. Ekkor P a $(H(x) \supset F(x))$ nyitott mondat lesz. De ekkor a jobb felső sarokba nem a *Minden x -re nem P* kerül, ugyanis a *Minden x -re nem $(H(x) \supset F(x))$* nem azt fejezi ki, hogy *Egyetlen hattyú sem fehér*, hanem azt – elfogadva a standard logikai átfogalmazásokat –, hogy *Minden hattyú és nem fehér*. A helyes alak természetesen a *Minden x -re $(H(x) \supset \text{nem } F(x))$* lett volna, ami valóban megfeleltethető az *Egyetlen hattyú sem fehér* állításnak. A jelzett problémák a négyzet többi eleménél is hasonlóak, néha talán egy picit súlyosabbak.

A szerző védelmében meg kell említenem, hogy van egyetlen olyan eset, amikor az ábrázolt viszonyok teljesülnek. Akkor ugyanis, amikor a P paraméter helyére az $F(x)$ nyitott mondatot (az x fehér mondatot) helyettesítjük, ahol az F primitív, tovább nem bontható kifejezés, mondjuk a *fehér*. Ebben az esetben a mondatok sorban a következőképpen hangzanak: *Minden fehér. Semmi sem fehér. Ő fehér. Ő nem fehér. Néhányan fehérek. Néhányan nem fehérek*. Ha feltételezzük, hogy a tárgyalási univerzum nem üres (s ezt a klasszikus logikában meg szokták tenni), akkor a jelzett viszonyok valóban fennállnak. Ezzel az értelmezéssel csak az a baj, hogy semmi köze nincs a *Minden hattyú fehér* jellegű mondatokhoz, ezek elemzésekor ugyanis nem tehetjük meg, hogy a tárgyalási univerzum megadásakor határozzuk meg azokat az objektumokat, amelyekről az állításokat megfogalmazzuk, és hogy a *hattyúnak lenni* tulajdon-

ságot a logikai elemzésen kívül ábrázoljuk. Úgy vélem, kár volt megtakarítani a részletes elemzést.

A modális állítások szemantikája több ponton kapcsolódik a kvantifikációhoz, de a modális állítások egyik specifikus tulajdonsága éppen az, hogy a modalitásban rejlő kvantifikáció a különböző lehetőségek által alkotott tér feletti kvantifikáció. A könyvben megjelenő – s véleményem szerint eltúlzott – hasonlóság azonban félrevezető. A szükségszerűség és a lehetőség metafizikai elemzése a lehetséges-világ szemantikának mint logikai eszköznek a felhasználásával csak akkor lehet sikeres, ha ezt a logikai eszközt a maga teljességében, logikafilozófiai vonatkozásainak figyelembevételével alkalmazza.

A modális realizmus és a modális aktualizmus bemutatása során azoknak a kérdéseknek az elemzésére kerül sor, amelyek nagyon szorosan kapcsolódnak a lehetséges világok ontológiai természetéhez. S újra csak egy olyan kérdést említek meg, amely már megfogalmazásakor magában rejti a modern metafizikára oly jellemző megközelítésmódot. Az ugyanis, hogy mi tesz igazzá egy modalitást tartalmazó állítást, a modalitások modern metafizikai vizsgálata során az egyik legfőbb kérdés.

Az ötödik fejezetet az idő elemzésére szánja a szerző. Szerkezetileg ez a problémakör a lehető legjobb helyre került, hiszen éppen túl vagyunk a lehetséges világokkal kapcsolatos metafizikai kérdések tárgyalásán, s rögtön megjelenik egy olyan témacsoport, amelynek feldolgozásához szinte nélkülözhetetlen a lehetséges-világ szemantika. Sőt nem ritka az a megközelítés sem, amely modális kifejezéseknek tekinti a temporális kifejezéseket is, vagy amely temporális modalitásokról beszél. Mindaddig, amíg a lehetséges-világ szemantika keretein belül maradunk, jól áttekinthető, informatív elemzésekkel találkozhatunk.

A fejezet bizonyos részeiben azonban mintha a szerző kicsit fegyelmezetlenebb lenne. Állításait korántsem támasztja alá olyan alaposan, mint a korábbiakban. Erre pedig most nagyon nagy szükség volna, mert olyan témákat feszeget, amelyekkel kapcsolatban számomra még az sem igazán világos, miért kell ebben a könyvben foglalkoznia velük. Az egyik alfejezetben például azt olvashatjuk, hogy „az idő irányultsága felvet egy izgalmas filozófiai kérdést: lehetséges-e időutazás?” (194. old.). Nem tudom, hogy az időutazás lehetőségére vonatkozó kérdés filozófiai-e vagy sem, azt pedig nem gondolom, hogy filozófiai értelemben izgalmas lenne.

A hatodik fejezet az azonossággal kapcsolatos problémák elemzése, s nagyszerű érzékkel kerüli el azokat a csapdákat, melyekbe az azonossággal foglalkozó modern filozófiai, metafizikai, tudományfilozófiai írások meglehetősen gyakran beleesnek. Ezt egyrészt a nagyon pontosan megfogalmazott elemzés, másrészt az teszi lehetővé, hogy a szerző soha nem téveszt szem elől egy igazán fontos megkülönböztetést. Sokszor hagyják figyelmen kívül ezt a kü-

lönbségtételt, s bár a komponensek nem függetlenek egymástól, összekeverésük elméleti szempontból megalapozatlan állításokhoz vezet.

Közismert, hogy bizonyos logikai-szemantikai témák elemzésében az azonosság nagyon fontos szerepet játszott, gondoljunk csak a modern kétkomponensű szemantika kialakulásában, megfogalmazásában játszott szerepére. A logikában az azonosság összehasonlítható (azonos típusú) kifejezések – adott interpretáció melletti – szemantikai értékeinek a megegyezését fejezi ki. Ez a fajta értelmezés mindig valamely logikai rendszerhez kötődik, hiszen a logikai rendszer határozza meg, hogy egy kifejezésnek milyen szemantikai értéke lehet, sőt még azt is, hogy – amennyiben több különböző fajta szemantikai érték lehetséges –, az értékek mely típusának az egybeesését fejezze ki az azonosság. A logikai rendszerben az azonosság egy logikai funktor, amelynek nincs igazán köze az azonosítás episztemológiai fogalmához. Sokkal inkább egy nagyon egyszerű sajátosságnak a rendszeren belüli kifejezése: azt mutatja meg, mely kifejezések között nem tud különbséget tenni a logikai rendszer. Ha egy adott interpretációban két kifejezés azonosnak minősül, akkor ez annyit és csak annyit jelent, hogy ebben az interpretációban a két kifejezés megkülönböztethetetlen egymástól (a megkülönböztethetlenség mértékét az azonosság-nak mint logikai konstansnak az értelmezése határozza meg). Az azonosság logikai törvényei pedig olyan sajátosságokat tesznek explicitté, amelyek függetlenek az egyes interpretációktól, mivel minden interpretációban teljesülnek.

Az is kétségtelen, hogy az azonosítás kiemelkedő szerepet játszott s játszik bizonyos metafizikai kérdések kezelésében. Gondoljunk csak arra a könyvben is vizsgált problémára, hogyan lehet azonosítani a különböző lehetséges világokban jelen lévő objektumokat. Ha a metafizikai, filozófiai vagy ismeretelméleti értelemben vett azonosítás pozitív eredményre vezet, akkor akár azt is mondhatjuk, hogy létrejött egy azonosság. Az így létrejött azonosság azonban az azonosítás eredményeként létrejött azonosság, s a felmerülő metafizikai, illetve ismeretelméleti kérdések magára az azonosítás lehetőségére, feltételeire, mikéntjére vonatkoznak. Nyelvileg természetesen olyan állításokban fejeződnek ki, amelyeket a különböző logikai rendszerek a logikai azonosság felhasználásával fordítanak le saját nyelvükre.

Nagyon fontos megkülönböztetni a logikai azonosságot és az azonosítás eredményeként létrejött azonosságot. A metafizikai azonosításnak nem kell eleget tennie a logikai kritériumoknak, s megfordítva, a logikán nem kérhetők számon a metafizikai azonosítás sajátosságai. A szerző minden elismerést megérdemel azért, hogy ezt a döntő fontosságú megkülönböztetést tudatosan alkalmazza. Leibniz kapcsán még külön fel is hívja figyelmünket erre. Leibniz azonosságra vonatkozó metafizikai kritériumának, a megkülönböztethetetlenek azonosságának

bemutatása után a következőket írja: „Vigyázat! Nem keverendő össze [a metafizikai elv] az ugyancsak Leibniztól származó logikai elvvel, amely az azonosak felcserélhetőségét mondja ki.” (219. old.) A fejezet kapcsán egyetlen megjegyzésem maradt. Vajon nem lett volna-e szerencsésebb – szakítva a hagyományokkal – már a fejezet címének megválasztásakor is jelezni, hogy itt az azonosságnak a metafizikai fogalmáról van szó, azaz arról a fogalomról, amely az azonosítás eredményeként létrejött azonosságot veszi szemügyre úgy, hogy figyelmét az azonosításra fordítja? Talán a fejezet címeként kifejezőbb lenne az *Azonosítás*, mint az *Azonosság*.

A hetedik fejezet a *Test és lélek* címet kapta. A modern metafizikai dualizmus gyökerei a karteziánus filozófiai hagyományhoz nyúlnak vissza, s napjainkban két formáját szokták megkülönböztetni. Az egyik szerint két különböző szubsztancia létezik, s valójában ez a klasszikus karteziánus dualizmus. A másik formája szerint ugyan csak a materiális szubsztancia létezik, de megengedi azt, hogy az entitások rendelkezzenek redukálhatatlan lelki tulajdonságokkal. Bármelyik formát vesszük szemügyre, felmerül, milyen kölcsönhatás van a két oldal között. A szerzővel egyetértésben azt gondolom, hogy a kölcsönhatás problémájára egyik változat sem adott igazán megnyugtató választ. Nagyon tanulságos végiggondolni a felmerülő problémákat az azonosítás, vagy – ahogyan a szerző több helyen fogalmaz – a személy azonosságának a szempontjából. Ez azért is fontos, mert egyrészt közvetlen alkalmazását láthatjuk az előző fejezetben mondottaknak, másrészt pedig némiképp árnyalhatjuk a kialakított képet.

A könyv utolsó fejezete a szabad akarat metafizikájával foglalkozik. Jól példázza a szerzőnek azt a szándékát, hogy a modern metafizika tárgyalását összekapcsolja a filozófia más területeivel. Arra tesz kísérletet, hogy megvizsgálja a modern metafizika és a cselekvésemélet viszonyát. Az akarat, majd később a szabad akarat fogalmi elemzése során mód nyílik arra, hogy betekintsünk olyan hagyományos problémakörökbe, mint a fatalizmus vagy a determinizmus. A fatalizmus elemzésében a szerző részletesen kitér arra, milyen kapcsolat van a fatalizmus és a különböző időfelfogások között. Ezek az elemzések azért is érdekesek, mert rámutatnak, hogy a különböző metafizikai területeken elfoglalt álláspontok nem függetlenek egymástól. A fejezet záró része determinizmus–indeterminizmus összefüggésében azt vizsgálja, lehetséges-e szabad akarat egy indeterminisztikus világban. A részletes elemzés helyett álljon itt a fejezet záró gondolata, amely szerint „akár determinisztikus, akár indeterminisztikus világban élünk, a metafizikai értelemben vett szabadság illúzió” (311. old.)

Zárszóként csak azt mondhatom, hogy mindenkinek ajánlom Huoranszki Ferenc könyvét. Azoknak, akik érdeklődnek a kortárs filozófia kérdései iránt, azoknak, akik gondolkodtak valaha metafizikai kér-

déseken, s azoknak is, akik hivatásszerűen foglalkoznak filozófiával, metafizikával. A könyv mindenkinek mást és mást mond, segítségével az első kör tájékozódhat, a második újra végiggondolhat jó néhány metafizikai kérdést, míg a harmadik szembesülhet a modern metafizika által kínált megoldásokkal. Meggyőződésem, hogy ez a világos nyelvezetű⁴ könyv az egyetemi oktatásban is jól használható. Példái döntő többségükben ügyesen választottak, érdeketesekek. Az érvelések jól átláthatók, s ez még akkor is így van, ha úgy érezzük, a logikai eszközök használata néha egyoldalú. A feltételes állítások például nem mindig feleltethetők meg kondicionálist tartalmazó állításoknak, a logikai ekvivalencia fogalma pedig nem kezelhető rendszerfüggetlen fogalomként. Ezek a megjegyzések azonban csak egy logikával foglalkozó olvasó megjegyzései, s nem érintik a könyv értékeit. □

4 ■ Csak egyetlen értelemzavaró elírásra kívánom fölhívni a figyelmet: a 117. oldal közepén kétszer is ok szerepel okozat helyett.